

HÖGSTA DOMSTOLENS BESLUT

meddelat i Stockholm den 26 januari 2024

Mål nr

Ö 3245-23

PARTER

Klagande

1. LE

Rättshjälpsbiträde: Advokat JJ

2. JJ

SAKEN

Entledigande av rättshjälpsbiträde m.m.

ÖVERKLAGAT AVGÖRANDE

Svea hovrätts beslut 2023-04-13 i mål T 316-23

HÖGSTA DOMSTOLENS AVGÖRANDE

Högsta domstolen förklarar att JJ har rätt att särskilt överklaga hovrättens beslut att inte byta ut honom som rättshjälpsbiträde.

Högsta domstolen meddelar prövningstillstånd beträffande JJs överklagande men inte beträffande LEs överklagande.

Med ändring av hovrättens beslut entledigar Högsta domstolen JJ från uppdraget som rättshjälpsbiträde för LE.

LE beviljas inte ytterligare anstånd i Högsta domstolens mål.

Högsta domstolen återlämnar målet i övrigt till hovrätten som har att förordna nytt rättshjälpsbiträde för LE.

YRKANDEN I HÖGSTA DOMSTOLEN M.M.

JJ har yrkat att Högsta domstolen ska byta ut honom som rättshjälpsbiträde för LE.

LE har i sitt överklagande yrkat att JJ ska entledigas som rättshjälpsbiträde för honom men har senare uppgett att han motsätter sig ett entledigande.

Justitiekanslern och Sveriges advokatsamfund har yttrat sig.

SKÄL

Bakgrund

1. JJ är advokat och förordnad som rättshjälpsbiträde åt LE i ett mål om bättre rätt till fast egendom och avhysning. Tingsrätten ogillade LEs yrkande om bättre rätt till en fastighet i Ludvika och förpliktade honom att genast flytta från fastigheten. Han förpliktades också att betala motpartens rättegångskostnader. Tingsrätten fastställde ersättning enligt rättshjälpslagen åt JJ.
2. JJ överklagade för LEs räkning tingsrättens dom. Hovrätten har meddelat prövningstillstånd.
3. I överklagandet begärde JJ också att bli entledigad från uppdraget som rättshjälpsbiträde och att hovrätten skulle utse ett nytt rättshjälpsbiträde åt LE.

Som skäl anförde han följande. På grund av advokatetiska skäl är han förhindrad att fortsatt biträda LE. Det finns åtminstone tre olika advokatetiska grunder till frånträdandet. Under sådana förhållanden saknas det förutsättningar att fortsätta uppdraget, med beaktande såväl av LEs intressen som av JJs möjlighet att utföra arbetet som ombud och biträde. Med hänsyn till hans tystnadsplikt är han förhindrad att närmare utveckla skälen för sin begäran om entledigande.

4. Hovrätten har avslagit begäran.

Frågorna i Högsta domstolen

5. En fråga i Högsta domstolen är om ett rättshjälpsbiträde har rätt att särskilt överklaga ett beslut om avslag på en begäran om att bli entledigad i en situation där biträdet har begärt att ett nytt rättshjälpsbiträde ska förordnas eller det i vart fall stått klart att detta har varit utgångspunkten. I målet aktualiseras även frågan vilken betydelse advokatetiska skäl ska ges vid bedömningen av om ett byte av rättshjälpsbiträde ska medges.

Rättslig reglering avseende rättshjälpsbiträden

6. Till rättshjälpsbiträde får förordnas en advokat, en biträdande jurist på advokatbyrå eller någon annan som är lämplig för uppdraget. Ett rättshjälpsbiträde får entledigas om det finns skäl till det. Byte av biträde får ske efter särskilt tillstånd och bara om det finns särskilda skäl. Om byte av biträde har skett en gång, får nytt byte ske endast om det finns synnerliga skäl. (Se 26 § första och andra styckena rättshjälpslagen, 1996:1619.)

7. En förutsättning för att rättshjälp ska beviljas är – förutom i vissa nu inte aktuella undantagsfall – att den rättssökande behöver juridiskt biträde utöver rådgivning (se 7 och 21 §§ rättshjälpslagen och ”Den belgiska domen” NJA 2001 s. 911, jfr beträffande äldre lag ”Det entledigade rättshjälpsbiträdet” NJA 1981 s. 905). En följd av att lagen är konstruerad på detta sätt är att det

inte är möjligt att enbart entlediga ett rättshjälpsbiträde om rättshjälpen alltjämt ska bestå. Det blir i de fallen i stället fråga om ett byte av rättshjälpsbiträde.

8. Det är den som begär byte som ska visa att det föreligger skäl för ett byte. En helhetsbedömning ska göras av omständigheterna i det enskilda fallet. Om det har uppstått djupgående motsättningar mellan klient och ombud bör detta tillmätas stor betydelse men även orsakerna till motsättningarna bör beaktas. Skälen mot ett biträdesbyte väger tyngre ju mer kostnaderna därigenom skulle öka. Har byte skett en gång bör skälen för att ytterligare byte ska tillåtas vara mycket starka. Detta markeras genom kravet på synnerliga skäl för byte i dessa fall. (Se prop. 1996/97:9 s. 157.)

9. I fråga om överklagande av domstols beslut enligt rättshjälpslagen tillämpas, utom i vissa undantagsfall, vad som i allmänhet gäller om överklaganden av beslut av domstolen. (Se 43 § första stycket rättshjälpslagen.)

Advokatetiska regler

Allmänt om advokaters skyldigheter

10. En advokat ska i sin verksamhet redbart och nitiskt utföra de uppdrag som anförtrotts honom eller henne och iaktta god advokatsed. En advokat är skyldig att förtiga vad han eller hon får kännedom om i sin yrkesutövning när god advokatsed kräver detta. (Se 8 kap. 4 § rättegångsbalken.)

Skyldighet att frånträda ett uppdrag

11. Mer preciserade regler för advokaters handlande finns i stadgarna för Sveriges advokatsamfund och i samfundets vägledande regler om god advokatsed (VRGA). Enligt stadgarna får en advokat inte frånträda ett uppdrag, om ett frånträdande skulle strida mot god advokatsed (se 37 §).

12. En advokat är skyldig att avböja ett erbjudet uppdrag om det föreligger en intressekonflikt eller en beaktansvärd risk för sådan. Typiskt sett handlar det om fall då uppdraget skulle komma i konflikt med intresset hos en annan av advokatens klienter. (Se 3.2 VRGA.)

13. Om det efter det att en advokat har antagit ett uppdrag uppdragas en sådan intressekonflikt eller risk för detta som hade medfört att advokaten varit skyldig att avböja uppdraget, är advokaten som huvudregel skyldig att frånträda uppdraget (se 3.4.1 VRGA). Enligt Advokatsamfundet är bedömningen i fråga om skyldighet att frånträda ett uppdrag principiellt densamma under uppdragets gång som när uppdraget accepteras. Eftersom det kan få vittgående konsekvenser för en klient om advokaten frånträder ett pågående uppdrag måste advokaten emellertid överväga om det men klienten skulle lida är så stort att uppdraget trots allt inte bör frånträdas. Det blir således fråga om en intresseavvägning. (Se kommentaren till 3.4.1 VRGA.)

14. En advokat är även skyldig att frånträda ett uppdrag i vissa andra situationer. Så är fallet om (1) advokaten på grund av laga förfall eller liknande omständighet blir förhindrad att fullfölja uppdraget, (2) klienten begär att advokaten ska handla brottsligt eller i strid mot god advokatsed och trots påpekande vidhåller sin begäran, (3) klienten undertrycker eller förvanskar bevis eller handlar svikligt och inte kan förmås till rättelse, eller (4) advokaten, för att inte handla i strid med lagstiftningen om åtgärder mot penningtvätt, rapporterat en klient till polisen. (Se 3.4.2 VRGA.)

Rätt att frånträda ett uppdrag

15. En advokat får inte utan klientens samtycke frånträda ett uppdrag, om inte advokaten är skyldig att frånträda uppdraget eller annars giltigt skäl kan åberopas. Giltigt skäl för att frånträda ett uppdrag kan vara att (1) klienten vid överlämnande av uppdraget medvetet undanhållit sådana omständigheter som skulle ha varit väsentliga för advokatens bedömning för antagande av

uppdraget, (2) klienten i orimlig grad betungar eller besvärar advokaten och inte kan förmås till rättelse, (3) klienten lämnar advokaten instruktioner att utföra uppdraget på ett sätt som uppenbarligen är gagnlöst eller strider mot klientens intressen och trots påpekande vidhåller dessa instruktioner, (4) klienten i väsentliga avseenden handlar i strid med advokatens råd eller annars klart ger till känna att klienten förlorat förtroendet för advokaten, eller (5) klienten trots påminnelse inte betalar förskott eller ersättning som advokaten har rätt att fordra på grund av uppdraget. (Se 3.6 VRGA.)

Tystnadsplikt

16. En advokat som vill frånträda ett uppdrag är i de allra flesta fall skyldig att till klienten ange skälen till detta (se 3.7 VRGA). Till andra, exempelvis en domstol, kan advokaten ofta inte redovisa de närmare skälen för frånträdan. En advokat har tystnadsplikt avseende det som anförtrotts advokaten inom ramen för uppdraget eller som han eller hon i samband därmed fått kännedom om. Undantag från tystnadsplikten gäller bl.a. om klienten samtyckt till att uppgifterna lämnas eller laglig skyldighet att lämna upplysning föreligger. (Se 8 kap. 4 § rättegångsbalken, 34 § Advokatsamfundets stadgar och 2.2 VRGA.)

17. Att advokaters tystnadsplikt är långtgående framgår även av 36 kap. 5 § rättegångsbalken som reglerar när en advokat är skyldig att vittna. Advokater får enligt paragrafen höras som vittnen om något som i denna deras yrkesutövning anförtrotts dem eller som de i samband därmed har erfarit, endast om det är medgivet i lag eller den till vars förmån tystnadsplikten gäller samtycker till det. Rättegångsombud, biträden och försvarare får höras som vittnen endast om parten medger det. Trots det sagda gäller vittnesskyldighet för advokater och deras biträden i mål angående brott för vilket inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år. Försvarare är dock inte skyldiga att vittna ens i den typen av mål.

Överklagande av vissa beslut rörande rättshjälpsbiträden

Den rättsliga regleringen

18. Genom ett slutligt beslut skiljer rätten sig från saken i målet. Ett slutligt beslut får som huvudregel överklagas. Andra beslut får överklagas endast i samband med överklagande av dom eller slutligt beslut, om inte annat är föreskrivet. (Se 17 kap. 1 §, 49 kap. 3 § och 54 kap. 3–5 §§ rättegångsbalken.)

19. Beslut får överklagas särskilt – dvs. utan samband med överklagande av dom eller slutligt beslut – bl.a. om rätten har avvisat ett ombud, ett biträde eller en försvarare eller ogillat ett yrkande om detta. Detsamma gäller om rätten har avslagit en begäran om biträde eller försvarare, avslagit en begäran om byte av biträde eller försvarare eller utsett någon annan än den parten föreslagit till ett sådant uppdrag. (Se 49 kap. 5 § 1 och 7 och 54 kap. 4 §.)

Närmare om 49 kap. 5 § 1 rättegångsbalken

20. Första punkten i 49 kap. 5 § innehöll ursprungligen endast det som nu är första ledet i bestämmelsen, dvs. beslut om avvisande av ett ombud, ett biträde eller en försvarare. Även beslut om att återkalla ett förordnande som offentlig försvarare ansågs träffas av punkten och alltså vara möjligt att överklaga särskilt (se t.ex. prop. 1984/85:178 s. 43, jfr Natanael Gärde m.fl., Nya rättegångsbalken, 1949, s. 731).

21. Enligt den äldre lydelsen av bestämmelsen var det inte möjligt att särskilt överklaga ett beslut genom vilket ett yrkande om att avvisa någon av de angivna kategorierna hade ogillats (se prop. 1984/85:178 s. 39 och 43, jfr NJA 1974 C 189 och ”Framställningen om entledigande” NJA 1977 s. 137). Den nu gällande lydelsen möjliggör detta. Införandet av det andra ledet har dock inte ansetts innebära att det blivit möjligt att särskilt överklaga ett beslut om att ogilla en framställning om att entlediga en offentlig försvarare när framställningen gjorts av försvararen eller en tilltalad (se ”De många

försvararbytena” NJA 1995 s. 75 och ”Framställningens syfte” NJA 2001 s. 306).

22. Det får antas att motsvarande gäller ett beslut om att ogilla en framställning om entledigande av ett rättshjälpsbiträde, när en sådan framställning görs utan samband med ett yrkande om avvisning av rättshjälpsbiträdet som ombud (jfr p. 9).

Tillämpning av 49 kap. 5 § 7 rättegångsbalken på vissa framställningar om entledigande

23. I rättsfallet ”Framställningens syfte” hade en offentlig försvarare begärt att bli entledigad under målets handläggning i hovrätten. Sedan hovrätten hade avslagit framställningen överklagade den tilltalade beslutet. Högsta domstolen konstaterade att beslut varigenom en framställning om entledigande av en offentlig försvarare avslagits, hade ansetts inte kunna överklagas särskilt. Enligt domstolen skulle emellertid gälla att om det dessutom begärs att en ny offentlig försvarare ska utses, eller i vart fall står klart att detta är utgångspunkten, är framställningen att se som en begäran om byte av offentlig försvarare som kan överklagas särskilt med stöd av 49 kap. 5 § 7.

24. Av rättsfallet följer att en framställning om entledigande i vissa fall ska tolkas som en begäran om försvararbyte. Motsvarande överväganden gör sig i minst samma grad gällande beträffande en framställning om entledigande av ett rättshjälpsbiträde (jfr p. 7). Om framställningen ska tolkas som en begäran om byte av rättshjälpsbiträde är det möjligt att överklaga beslutet särskilt. Det saknar för den bedömningen, som alltså rör beslutets karaktär, betydelse om den ursprungliga framställningen har gjorts av rättshjälpsbiträdet eller av den person som har beviljats rättshjälp. Inte heller kan det för bedömningen av beslutets överklagbarhet ges betydelse vem som överklagar beslutet.

Klagorätt avseende beslut om att avslå en begäran om byte av rättshjälpsbiträde

25. För att få överklaga ett beslut krävs att klagandens ställning till ett i och för sig överklagbart beslut är sådan att han eller hon kan överklaga det (klagorätt) och att han eller hon har ett rättsligt intresse att överklaga (klagointresse). Kravet på klagorätt är ofta nära förbundet med kravet på klagointresse. (Jfr ”Åklagarens bristande klagorätt” NJA 2019 s. 15 p. 11.)

26. Enligt 45 § rättshjälpslagen får ett beslut om rättshjälp överklagas av den som är enskild part och av Justitiekanslern. Varken rättshjälpslagen eller rättegångsbalken innehåller någon bestämmelse om ett rättshjälpsbiträdes rätt att överklaga ett beslut om att avslå en begäran om byte av rättshjälpsbiträde. En bedömning måste därmed göras av om det intresse ett rättshjälpsbiträde kan ha av att överklaga ett sådant beslut är av sådan styrka att klagorätt ska anses föreligga.

27. Rättshjälp får enligt 7 § rättshjälpslagen beviljas när den enskilde har behov av juridiskt biträde och detta behov inte kan tillgodoses på annat sätt. Om det inte finns särskilda skäl mot det ska den som den rättssökande själv föreslår förordnas till biträde (se 26 §). Det är alltså i första hand den rättssökandes intresse som ska tillgodoses genom bestämmelserna. I regel saknas anledning att beakta ett förordnat, föreslaget eller entledigt rättshjälpsbiträdes intresse av att bli förordnad eller av att fortsätta vara förordnad.

28. Ett rättshjälpsbiträde saknar alltså normalt ett sådant av rättsordningen erkänt intresse i saken som medför att han eller hon ska tillerkännas klagorätt avseende beslut rörande förordnandet (jfr ”Konkursförvaltarens bristande klagorätt” NJA 1981 s. 764). I linje med detta måste utgångspunkten vara att ett rättshjälpsbiträde inte heller har klagorätt avseende ett beslut att avslå en begäran om byte av rättshjälpsbiträde.

29. I vissa situationer kan emellertid ett beslut avseende den som är rättshjälpsbiträde på ett mer direkt sätt beröra denne med följd att klagorätt föreligger. Ett exempel på det är om ett rättshjälpsbiträde som också är ombud, på initiativ av rätten, avvisas som ombud till följd av att han eller hon inte utfört sitt uppdrag med tillräcklig omsorg eller på något annat sätt åsidosatt sina plikter (jfr NJA II 1943 s. 615).

30. När det gäller frånträdande på grund av advokatetiska skäl är det, som framgått, endast i särskilt allvarliga situationer som en advokat är skyldig att frånträda sitt uppdrag (se p. 13 och 14). Om en intressekonflikt föreligger finns en sådan skyldighet endast om advokaten har bedömt att det motstående intresset är så tungt att det uppväger det men som klienten kommer att lida till följd av att uppdraget frånträds. Andra fall av frånträdandeplikt gäller exempelvis då klienten agerar brottsligt med avseende på processen eller begär att advokaten ska handla brottsligt eller i strid med god advokatsed.

31. De nu beskrivna situationerna är sådana att en advokat hamnar i ett mycket besvärligt läge om en begäran från honom eller henne om att bytas ut mot ett annat rättshjälpsbiträde avslås. Åtminstone i de fall då de advokatetiska reglerna kräver ett frånträdande måste intresset hos en advokat som är rättshjälpsbiträde av att överklaga ett beslut att avslå en begäran om biträdesbyte anses så beaktansvärt att klagorätt föreligger.

Underlaget för bedömningen

32. En advokat kommer många gånger inte att kunna lämna några närmare uppgifter om skälen för frånträdandet i nu aktuella fall (jfr p. 16 och 17). Det finns därför oftast inte någon anledning för rätten att efterfråga mer information om de bakomliggande skälen. När en advokat uppger att han eller hon av advokatetiska skäl är skyldig att frånträda sitt uppdrag, eller detta annars klart framgår av en begäran till domstolen, bör rätten normalt kunna

utgå från att advokaten noga bedömt situationen och lägga hans eller hennes uppgifter till grund för bedömningen.

Biträdesbyte när det finns advokatetiska skäl att frånträda uppdraget

33. Vid prövningen av om ett byte av rättshjälpsbiträde ska tillåtas ska rätten bedöma om det föreligger särskilda, eller – om byte skett vid tidigare tillfälle – synnerliga skäl för ett byte (se p. 6). När en advokat uppger att advokatetiska skäl kräver att han eller hon frånträder uppdraget bör det väga mycket tungt vid bedömningen och i normalfallet utgöra skäl för ett byte.

Bedömningen i detta fall

34. Omständigheterna i målet är sådana att det står klart att syftet med JJs framställning om entledigande var att få till stånd ett byte av rättshjälpsbiträde. Hovrättens beslut har därför kunnat överklagas särskilt (se p. 24).

35. Av JJs inlagor till hovrätten och hans överklagande kan utläsas att han gör gällande att han av advokatetiska skäl är skyldig att frånträda sitt uppdrag. Hans uppgifter om detta bör godtas (se p. 32). Han har således klagorätt avseende hovrättens beslut (se p. 31).

36. Frågan om byte av rättshjälpsbiträde bör tillåtas när advokatetiska skäl åberopas är av intresse för vägledning av rättstillämpningen. Prövningstillstånd ska därför meddelas såvitt gäller JJs överklagande. Det saknas skäl att meddela prövningstillstånd såvitt gäller LEs överklagande.

37. JJ åberopar att han av advokatetiska skäl är skyldig att frånträda sitt uppdrag. Den omständigheten ska väga mycket tungt vid bedömningen (se p. 33). Några starka skäl mot att bifalla hans framställning har inte framkommit. Byte av rättshjälpsbiträde ska således tillåtas. JJ ska därmed entledigas. Eftersom LE alltjämt har behov av juridiskt biträde ska ett nytt rättshjälpsbiträde förordnas för honom. Det bör ankomma på hovrätten, där tvistemålet nu handläggs, att meddela ett sådant förordnande.

38. Det ankommer på hovrätten att i sitt mål fastställa ersättning till JJ som tidigare förordnat rättshjälpsbiträde om sådan ersättning begärs.

I avgörandet har deltagit justitieråden Anders Eka, Malin Bonthron (referent), Johan Danelius, Jonas Malmberg och Anders Perklev
Föredragande har varit justitiesekreteraren Petter Selberg